

muskus, maar tenslotte concludeerde men dat de kosten niet tegen de baten opwogen.

De Nederlandse handelaren waren van betekenis in het Tonkin van de zeventiende eeuw, economisch en sociaal. Dat kwam ondermeer omdat zij permanent aanwezig waren in hun factorij. Een aantal van hen leerde de Vietnamese taal en maakte zich vertrouwd met de plaatselijke cultuur, mede ter bevordering van de handel. Nederlanders, of liever gezegd dienaren van de VOC, woonden samen met Tonkinese vrouwen waardoor, zij het op kleine schaal, een gemengde gemeenschap ontstond. De Nederlandse aanwezigheid leidde daarnaast tot de verspreiding van westerse technologie, kennis en religie in Vietnam.

Wat betreft de import van westerse techniek, was een hoofdrol weggelegd voor militaire techniek. In verband met de vrijwel permanente staat van oorlog met Quinam, had Tonkin voortdurend behoefte aan kanonnen, geweren en kogels. Met enige regelmaat zette men daarbij houten modellen in om wederzijds een goed idee te hebben van de gevraagde kanonnen. In de tweede helft van de zeventiende eeuw hadden de Tonkinesen overigens liever Hollandse kanonnengieters die ter plaatse de gewenste kanonnen konden maken. Altijd aardig is het om te lezen wat voor geschenken zoal uitgewisseld werden. Van Nederlandse zijde kwam men naar Tonkin met Arabische paarden, leeuwen en papegaaien en daarnaast met Japanse bedrukte textiel en kamerschermen, maar ook met tulpenbollen en Spaanse wijn.

Bij alle lof voor dit uitstekende proefschrift, zou ik graag gezien hebben dat er iets minder aandacht aan economische geschiedenis en wat meer aandacht aan sociale geschiedenis besteed zou zijn. Zo wordt in de index slechts naar vier plaatsen in het boek verwezen waar aandacht wordt besteed aan Samuel Baron, de man die in 1685 een beschrijving van Tonkin publiceerde. Niet verwezen wordt bij zijn naam naar bladzijde 197, terwijl wij daar lezen dat Samuel het kind was van de VOC-koopman Hendrick Baron en diens Tonkinese vrouw. Met die wat toevallig gevonden informatie blijft de lezer wat ontevreden achter. Wat waren dat voor mensen? Hoe kwam Samuel in Engeland terecht? Wat gebeurde er met de Tonkinese moeder? Het lijkt mij dat hier een kans gemist is om kennis te maken met echte mensen in wier leven 'Dutch-Vietnamese Relations' zo'n dominante rol speelde.

Kees Zandvliet, Amsterdams Historisch Museum

Bost, H., *Pierre Bayle historien, critique et moraliste* (Bibliothèque de l'école des hautes études. Sciences religieuses 129; Turnhout: Brepols, 2006, 279 blz., ISBN 2 503 52340 4).

Weinig filosofen uit de vroegmoderne tijd hebben de afgelopen decennia zo'n *comeback* gemaakt als Pierre Bayle (1647-1706), *le philosophe de Rotterdam*. In zowel kantiaanse als in 'analytische' geschiedenissen van de filosofie werd Bayle traditioneel weggezet als een voetnoot in de geschiedenis

van het cartesianisme. Dankzij de inspanningen van Élisabeth Labrousse en Richard Popkin heeft vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw het inzicht veld gewonnen dat Bayle een sleutelfiguur was in de vroege, radicale Verlichting. Jonathan Israels recente pleidooi om Bayle de erkenning te gunnen die hem toekomt, is dan ook het resultaat van bijna een halve eeuw onderzoek. Labrousse maakte als eerste werk van de buitengewoon gecompliceerde context van Bayle's leven en werk. Na de herroeping van het Edict van Nantes ontstond in Noord-Europa een uitgebreid netwerk van gevluchte protestanten die onderling fel van mening bleken te verschillen over de nu te volgen politiek ten opzichte van Frankrijk. De *Glorious Revolution* bracht die verschillen van inzicht al spoedig tot een kookpunt, terwijl de hugenoten bovendien verwickeld raakten in talloze polemieken met geleerden uit de landen waarheen zij waren gevlucht. Popkin wees op zijn beurt consequent op de cruciale rol die Bayle had gespeeld binnen de sceptische traditie.

Beide ontdekkingen, zowel het besef dat Bayle niet te begrijpen is zonder je rekenschap te geven van de problematische positie die hij innam binnen de *Refuge* als zijn diepgaand 'pyrrhonisme', helpen wel te verklaren waarom Bayle zo lang zo weinig aandacht heeft gekregen met name van historici van de filosofie. Bayle was nu eenmaal, anders dan Descartes, Spinoza en Leibniz (die zijn *Théodicée* schreef als reactie op Bayle) geen systematicus, maar inderdaad een 'criticus'. Niet voor niets was zijn belangrijkste boek een *Dictionnaire historique et critique* (1697). Bayle was een geboren commentator, een man die *reageerde* op de filosofische en theologische pretenties van anderen. In dit woordenboek, dat sinds jaar en dag wel 'het arsenaal' van de Verlichting wordt genoemd, stuiten we op een zorgvuldig uitgezet doolhof van lemmata, voetnoten, marginale glossen en nadere 'verhelderingen', die Bayle de kans boden zijn formidabele eruditie te etaleren en die hem bovendien in staat stelden zijn eigen oordeel te maskeren waar hem dat dienstig leek. De verwarring die hij op deze manier stichtte over zijn eigen bedoelingen houdt tot de dag van vandaag ook de scherpzinnigste specialisten verdeeld.

Hubert Bost is momenteel waarschijnlijk de productiefste auteur over Bayle. In hetzelfde jaar dat zijn biografie van Bayle (*BMGN* 122 (2007) 280-282) verscheen, publiceerde hij deze bundel met zestien artikelen, die op twee na, eerder verschenen in soms moeilijk te vinden gelegenheidsbundels. In deze microstudies volgt hij in zekere zin dezelfde strategie die Bayle in de regel koos: hij is er niet op uit Bayle's denkbeelden te reduceren tot die van een cartesiaan, atheïst, fideïst, of calvinist, hij wil de problemen in kaart brengen die Bayle bezig hielden en de contouren schetsen van de polemieken waarbinnen Bayle opereerde. Bost heeft zijn papers in vier delen ondergebracht, waarvan het eerste bijgeloof, lichtgelovigheid en 'enthousiasme' behandelt en het tweede de 'journalist' die Bayle volgens Bost óók was. Vervolgens bevat het derde deel een aantal detailstudies over Bayle als kerkhistoricus, waarna dit boek wordt afgesloten met een viertal artikelen over zijn 'ethiek van de tolerantie'.

Eén voorbeeld van de buitengewoon zorgvuldige manier waarop Bost Bayle leest: in het laatste hier opgenomen artikel, over intolerantie, tolerantie en gewetensvrijheid in de *Dictionnaire*, gaat hij na hoe pakweg tien jaar na '1685'

Bayle's denken over religieuze verdraagzaamheid zich heeft uitgekristalliseerd. Bost gaat niet zozeer op zoek naar één coherente 'theorie', maar naar sporen van de verschillende 'krachten' die in de *Dictionnaire* werkzaam zijn. Overheersend is de sombere constatering dat de mens geneigd is tot geweld en dus tot intolerantie. Die gewelddadige inborst blijkt vooral uit de *rabies theologica* die Bayle waarneemt tussen aanhangers van dezelfde theologische scholen: de agressie die lutheranen in hun onderlinge polemieken ten toon spreidden stelde zelfs de verschillen van inzicht tussen protestanten en katholieken in de schaduw. In de artikelen over Erasmus, Beza en Coornhert, zo laat Bost vervolgens zien, polemiseert Bayle zowel met zijn voormalige vriend Pierre Jurieu en de Waalse synode als met het rooms-katholicisme. Beide falen in hun plicht kerk en staat niet te vermengen. Consequent verdedigt Bayle de rechten van 'het dwalende geweten', en dit op grond van het inzicht dat hij al in het *Commentaire philosophique* van vlak na de herroeping van het Edict van Nantes onder woorden had gebracht, dat voor *alle* gelovigen geldt dat zij overtuigd zijn van hun eigen gelijk zonder dat zij dat anders kunnen rechtvaardigen dan door te wijzen op hun eigen, gevoelde zekerheid. Waaruit volgt dat iedere gelovige de ander moet gunnen wat men zelf gerespecteerd wil zien. Maar, zo benadrukt Bost, Bayle was te zeer overtuigd van de macht van de passies en de onmacht van de rede om optimistisch te zijn over de bereidheid van gelovigen af te zien van geweld.

Wiep van Bunge, Erasmus Universiteit Rotterdam

Huigen, S., *Verkenningen van Zuid-Afrika. Achttiende-eeuwse reizigers aan de Kaap* (Zutphen: Walburg Pers, 2007, 287 blz., €24,95, ISBN 978 90 5730 464 4).

In this book, Siegfried Huigen attempts to analyse the descriptions given of the Cape Colony – a broad area spreading inland from Cape Town north to the Gariep (Orange) river and east to around the Fish – made by a number of travelers and others during the course of the eighteenth and early nineteenth centuries. All but one – Augusta Uitenhage de Mist – were men, and most were in some sense scientists, some with distinguished careers before them. Carl Peter Thunberg, for instance, was to become Linnaeus's successor as Professor in Uppsala, Hinrich Lichtenstein made the Berlin Zoo the great institution it became and John Barrow was for decades the most significant official in the British Admiralty and a major patron of Arctic exploration. Between them they made the Cape probably the area of the extra-European world which was best-known to the European learned public in the period, although it may have had rivals in parts of northern India, and no doubt of North America.

It was a particular knowledge, of course. In addition to the advantageous fact that the Cape had a climate and disease environment in which Europeans were more likely than in many other parts of the world to stay alive, and a